

За сприяння Міністерства освіти і науки України,
Національної академії педагогічних наук України

WWW.OSVITUAUA.COM

ГАЗЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Видається із вересня 1996 року 2 рази на місяць

№ 21—22 (877—878), листопад 2017

<https://www.gnbdfon.ru>

У НОМЕРІ:

- ЗОРОВА ПОЕЗІЯ
- ВИХІВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Парламентська Асамблея Ради Європи отримала запит на проведення дебатів із теми «Новий український закон про освіту: серйозна перешкода для викладання рідних мов національних меншин». Дебати відбулися під час сесії 9—13 жовтня. За наслідками дебатів було схвалено більшість пропозицій румунських і угорських депутатів.

Угорці та румуни виступали проти ідеї «змішаного навчання» (60% предметів українською, 40% — мовою меншини). Із документа видалили всі згадки про те, що навчання «виключно мовою меншини» завдає шкоди самим дітям через зменшення їхньої конкурентності на ринку праці та призводить до труднощів під час вступу до вищих навчальних закладів. Також низку пропозицій було відхилено.

Із мінімальною перевагою була відхилена угорська поправка, згідно з якою з документа хотіли викреслити посилання на право України захищати державну мову, а також про те, що мова об'єднує державу. Також удалося відхилити пропозицію парламентарів із Румунії та Угорщини виключити з документа згадку про відсутність винятково українських державних шкіл (або із навчанням виключно мовами інших меншин) у своїх державах.

ПАРЄ звернулася до України з проханням урахувати всі без винятку рекомендації Венеціанської комісії та внести відповідні зміни.

Міністр Лілія Гриневич у статті для «Української правди» зазначає, що «головний принцип формування освітньої політики України — рівний доступ до якісної освіти незалежно від етнічного походження». Вона неодноразово повторює, що в районах, щільно населених національними меншинами, діти виростають у закритому мовному середовищі, де державна мова практично не використовується. Так, вони не послуговуються мовою ніде, окрім тих кількох уроків у школі; погано складають ЗНО й, відповідно, не можуть вступити до українських ВНЗ. Як наслідок — діти позбавлені можливості отримати роботу на державній службі, в органах місцевого самоврядування чи на інших високих посадах у всіх регіонах України.

«На відміну від деяких угорських політиків, Україна не зацікавлена в збереженні мовних гетто, — стверджує Лілія Гриневич. — Знання державної мови є і повинно бути фактором соціальної згуртованості та інтеграції всіх громадян України в суспільстві. Закон «Про освіту» спрямований саме на усунення цієї згубної ситуації. Поступово збільшуючи кількість предметів, що вивчаються українською мовою, ми хочемо покращити рівень володіння державною мовою протягом усього шкільного періоду. Таким чином, закон дозволяє нам запровадити мовну політику, яка вже використовується деякими країнами ЄС — гнучка двомовна освіта».

Тож, запевняє очільниця МОН, заборони для навчання жодною з мов нацменшин не буде. Ці мови будуть і надалі використовуватися в школах разом із українською. Жодна школа національної меншини також не буде закрита. Не звільнятимуть і вчителів, тому що на 2018 рік уже закладено бюджетні кошти на підвищення їхньої кваліфікації. І з української мови теж.

А поки МОН намагається обстояти свою позицію в Україні та закордоном, у листопадовому номері газети ви зможете прочитати про перший Київський Фестиваль Коміксів, зорову поезію та про виховний потенціал уроків української мови.

З повагою — редактор
Наталія КОВАЛЬ

Newspaper-umg@osvitaua.com

ЗМІСТ

Слово редактора	3
Рекомендуємо	4

ТЕМА

Київський Фестиваль Коміксів: справжня г'ківська тусовка	6
---	---

6-Й КЛАС

Тамара ВІТВИЦЬКА Риси характеру Федька та його однолітків Оповідання Володимира Винниченка «Федько- халамидник»	14
--	----

10-Й КЛАС

Оксана ПАЧКІВ Проблема лідера та нації Поема Івана Франка «Мойсей»	18
--	----

Наталія ДРОБОТ

Леся Українка — геніальна людина та митець Формування і становлення особистості	26
--	----

КЛЮЧ РОЗУМІННЯ

Мирослава КРИСЬКІВ, Володимир МЕЛЬНИЧАЙКО Виховний потенціал уроків української мови	37
---	----

ВИХОВНИЙ ЗАХІД

Надія ПАНЬКОВА Андріївські вечорниці 7—8-мі класи	46
---	----

ЛІТЕРАТУРНА ВІТАЛЬНЯ

Ніна ТАРАСЮК Зорова поезія Вірші-писанки Костя Шишка	51
--	----

МЕТОДИЧНА СКАРБНИЧКА

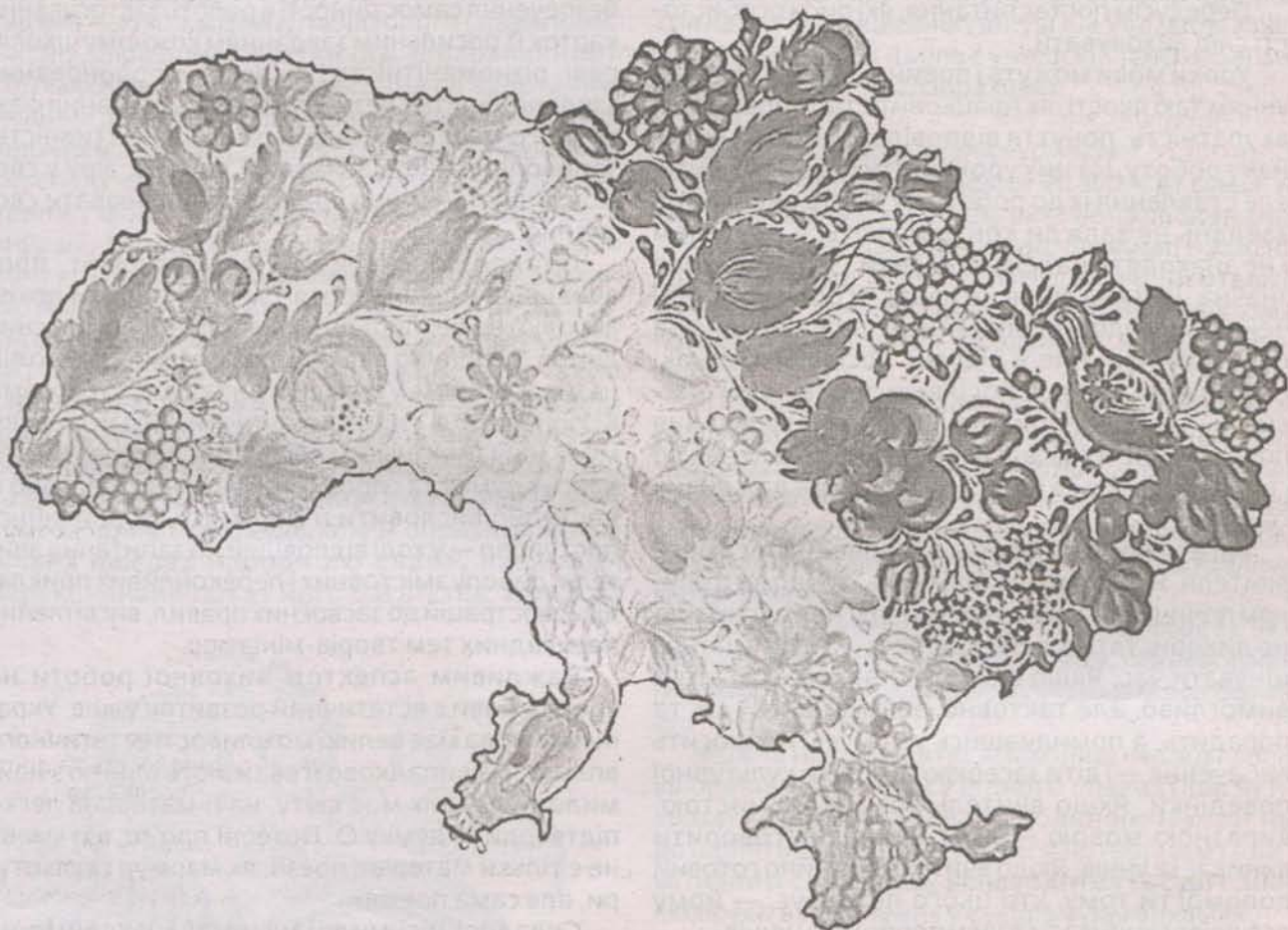
Ірина НЕДІЛЯ, Галина ЧИРКО Тематичний контроль Українська література. 7—8-мі класи	61
--	----

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

уроків української мови

Мирослава КРИСЬКІВ, кандидат педагогічних наук кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка;
Володимир МЕЛЬНИЧАЙКО, доктор педагогічних наук, професор

Після довгих років поневолення Україна здобула незалежність. Постало завдання побудувати демократичну, правову державу, яка стала б в один ряд із розвиненими державами світу, забезпечила своїм громадянам рівень життя, гідний цивілізованої людини.

Що ж маємо насправді? Суспільство охоплене зневірою. Загальне зубожіння. Політична індиферентність і національний нігілізм. Споживацтво й егоїзм. Знецінення знань. Втрата духовності. Відсутність ідеалів. Можливо, й нам, як євреям після єгипетської неволі, доведеться сорок років блукати манівцями історії, поки на арену суспільного життя не вийде нове покоління, що усвідомить себе народом?

Це покоління — школярі. «За маленькою шкільною партою твориться народ», як писав В. Сухомлинський, і треба зробити все можливе для того, щоб цей процес народотворення був продуктивний і результативний.

Вклад у реалізацію цього завдання мають внести всі навчальні предмети, серед яких одне з чільних місць належить українській мові.

Розглянемо коротко виховні аспекти уроків української мови.

Викладання мови... — це передусім виховання розуму, формування думки, копітка різьблення і ліплення найтонших рис духовного обличчя людини.
 В. Сухомлинський

Передусім постає питання, які риси особистості слід виховувати.

Уроки мови можуть і повинні прищеплювати учням такі якості, як працьовитість, старанність, акуратність, почуття відповідальності за виконану роботу. На цих уроках діти багато пишуть, але ставлення їх до роботи та якість виконання завдань не завжди контролюються вчителем і не знаходять належної оцінки. За таких умов значна частина учнів не надає особливого значення виглядові своїх записів, пише брудно та нерозбірливо. Але ж відомо: посіявши вчинок, пожинаємо звичку, посіявши звичку, пожинаємо не тільки непридатні для розшифрування почерки, але й взагалі некритичне ставлення до своїх обов'язків і в інших, навіть дуже важливих сферах.

Багато чого залежить від поведінки самого вчителя. Якщо він без запізнь, точно за дзвінком починає та закінчує урок, прагне максимально використати кожну хвилину — і діти вчать ся цінувати час. Якщо вчитель ставиться до дітей вимогливо, але тактовно, завжди вислухає та порадить, а помилившись у чомусь, попросить вибачення — і діти засвоюють норми культурної поведінки. Якщо вчитель розмовляє чистою, виразною мовою — прагнення так говорити виникає і в учнів. Якщо вчитель постійно готовий допомогти тому, хто цього потребує, — йому легше організувати взаємодопомогу учнів.

Особливо важливу роль відіграє організація пізнавальної роботи на уроках. Якщо вчитель за виконаним завданням, за вивченням правилом або визначенням намагається виявити справжній рівень розуміння суті аналізованих явищ, він не тільки сприяє розвитку мислення школярів, але й виховує самостійність думки, вимогливість до себе, включає формальне засвоєння матеріалу, яке не може бути основою для вироблення світогляду. Задовольняючись тим, що учні засвоюють готовий матеріал, учитель позбавляє себе можливості виховувати в дітей інтерес до пошуку, наполегливість у досягненні мети. І, навпаки, організовуючи спостереження мовних явищ, надаючи навчальній роботі пошукового характеру, створюючи проблемні ситуації, він формує творчий склад мислення, розвиває пізнавальні сили школярів.

Не менш важливий і характер тренувальних вправ. Якщо весь урок хтось із учнів записує

речення на дошці, а інші бездумно копіюють написане, це не тільки не забезпечує закріплення фактичного матеріалу. Діти звикають до інертності думки, до того, що можна скористатися плодами чужої праці, а це небезпечно не лише в умовах шкільного навчання. Максимальне забезпечення самостійності в роботі, застосування карток із посильним завданням кожному школяреві, різноманітність і цікавість пропонованих завдань дадуть у результаті не тільки знання фактичного матеріалу, але й розумову активність, задоволення від навчальної роботи, віру у свої можливості, вміння й надалі поповнювати свої знання.

Прикро спостерігати, як абітурієнт, провчившись у школі протягом одинадцяти років, абсолютно безпорадний у висловленні власних думок, особливо в письмовій формі, а те, що він називає твором, у кращому випадку є, за словами К. Ушинського, «зшиванням чужих фраз», у гіршому — звичайнісіньким плагіатом. Здатність мати власну думку та спроможність точно, виразно й доступно висловити її формуються, звичайно, поступово — у ході відповідей на запитання вчителя, добору змістовних і переконливих прикладів-ілюстрацій до засвоєних правил, висвітлення нескладних тем творів-мініатюр.

Важливим аспектом виховної роботи на уроках мови є естетичний розвиток учнів. Українська мова має великі можливості естетичного впливу. Не випадково її вважають однією з наймилозвучніших мов світу, на її матеріалі легко підтвердити думку О. Потебні про те, що «мова не є тільки матеріал поезії, як мрамур скульптури, але сама поезія».

Складові цієї милозвучності знаходимо на всіх рівнях мовної структури. Рухомий наголос українських слів дозволяє вибирати потрібну ритмомелодію фрази, чергувати наголошені й ненаголошені склади так, щоб сама тональність звучання оптимально відповідала змістові (пор. *Де поділися ви, голоснії слова?* — Леся Українка; *І Дух, що тіло рве до бою...* — І. Франко). Вільний порядок слів сприяє логічному виділенню тих слів, які містять у собі найбільше комунікативне навантаження (*Живи, народу вільне слово...* — М. Рильський); створенню мелодійності (*Я обізвуся до них шелестом тихим вербової гілки, голосом ніжним тонкої сопілки, смутними росами з вітів моїх.* — Леся Українка). Співвідношення голосних і приголосних звуків в українських словах дає змогу досягти максимальної звучності як окремого складу, так і цілої фрази (*Мені однаково, чи буду я жити в Україні, чи ні...* — Т. Шевченко).

Фонетичні варіанти морфем, службових слів, морфологічних форм частин мови, синонімічні

службові слова та форми частин мови (ім'ям — іменем, буду шукати — шукатиму) дають змогу уникнути немилозвучних збігів приголосних або голосних звуків, дотриматися властивого нашій мові «закону краси». Великий запас емоційно-експресивних засобів на рівні морфеміки, лексики, фразеології (забудь — викинь із голови, близько — рукою подати); морфології (збірні іменники з виразним негативним забарвленням); синтаксису (риторичні питання та звертання, окличні речення, експресивні форми присудків, відокремлені та парцельовані члени речення, безсполучникові складні речення, складні речення у формі періоду) дає змогу створювати виразні, образні висловлювання, які передають почуття та переживання автора й здатні викликати подібну душевну настроєність адресата. Зінтегровані у високохудожньому творі талановитого письменника, вони викликають такий художньо-естетичний ефект, який не може бути досягнутий жодними роз'ясненнями вчителя. Бо тут не тільки граматична правильність тих, за висловом В. О. Сухомлинського, вимучених і безбарвних прикладів, але й образний показ живих джерел народного слова, наочний і переконливий показ його багатства, краси та

милосвучності, що не може не захоплювати, не збуджувати дитячої ініціативи й творчості, прагнення власними силами шукати точного та влучного слова, яким можна було б передати красу природи та глибину думки. І тоді, коли таке слово знаходиться, у дитячих очах загораються творчі іскорки, що згодом можуть спалахнути яскравим полум'ям таланту. Кращим свідченням цього є учнівські твори, багаті думкою, почуттям, образами.

Ось кілька характерних уривків:

1. «Вже небо підготувалось до зустрічі сонця. А воно спокійно викочується, наче великий вогняний м'яч, розсипає навкруги сліпучі, барвисті промені. І я сиджу, немов у казці. Заплющила очі, і здавалось мені, ніби я почала плавати між тими золотими променями, теплими і привітними, як руки рідної матері».

2. «Мов зелені хвилі, здіймаються у височинь Карпатські гори. Чути задушевний спів сопілки, що лине з полонини, переплітаючись із солов'їними трелями у садах наддніпрянських, долітає до ласкавих пляжів Причорномор'я, до таврійських пшеничних ланів, що золотими хвилями переливаються під голубим небом України».

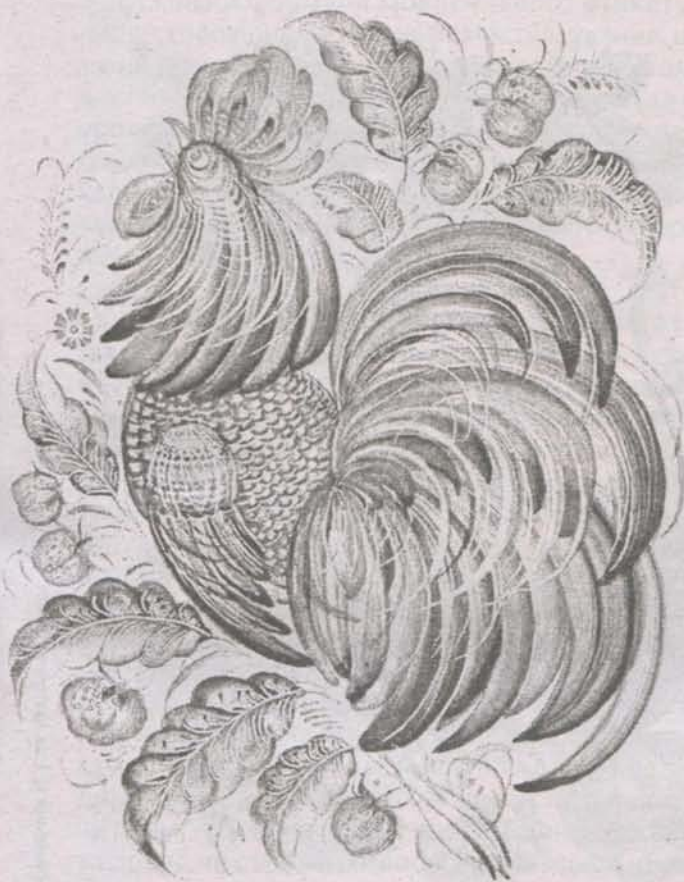
3. «Дощ, немовби з останніх сил застрибав, закружляв прозорими золотавими разками блискучих намистин, що надавали всьому довкола неповторної гри тіней і світла».

Можна не сумніватися: школярі, які відчули й увібрали в душу красу рідного слова і прагнуть зробити його власним надбанням, ніколи не дозволять собі користуватися потворним і примітивним суржиком, не шукатимуть сумнівної експресії в позичених у сусідів вульгаризмах.

Виховні зусилля на уроках мови можуть бути спрямовані й на культуру поведінки, на взаємини з іншими людьми. Кажуть, що незнайому людину зустрічають по одягу, а проводжають по розуму. Десь посередині між цими двома точками знаходиться мова: саме в ній виявляється і розвиток людини, її ставлення до навколишнього — природи, людей, суспільства.

На жаль, етика взаємин, культура мовленнєвої поведінки в наших вихованців, та й не тільки у них, дуже далека від бажаної. Ми й досі не можемо вирішити, як же нам звертатися один до одного, тому й доводиться тележурналістам удаватися до напівгумористичної, але насправді вельми прикрої формули: «Пані та панове, добродіі, товариші та громадяни».

Де ж, як не на уроках мови, треба дбати про те, щоб учні звикли користуватися словами

ввічливості, щоб уміли вітатися та прощатися, представитися та представити співбесідникові іншу людину, не допускати безтактності, попросити вибачення, висловити прохання чи подяку, ввічливо, але категорично щось заперечити чи відмовити в чийсь просьбі, якщо нема змоги чи наміру виконати її, щось ненав'язливо порадити тощо.

Навчання дітей правила мовленнєвого спілкування може стати складовою частиною уроків на різноманітні мовні теми: відмінювання іменників (зокрема кличний відмінок); зв'язок іменників і прикметників; наказовий та умовний способи дієслова; частки й вигуки; неповні речення; вставні слова; пряма мова й діалог. Відправною точкою для ознайомлення з тією чи іншою формою мовленнєвого етикету може бути епізод зі знайомого учням художнього тексту. При цьому доречно наголосити, що форма мовленнєвого контакту — це і вияв характеру персонажів, їхніх почуттів і намірів, взаємин між ними. Так, розгляд звертань можна пов'язати зі взаєминами дійових осіб у творах Б. Грінченка. В оповіданні «Олеся» діти любовно звертаються до діда Данила: «Розкажіть, дідусю, про неволю турецьку!»;

«Не бійтись, дідусю, хіба ж ми не знаємо?». Така ж теплота й доброзичливість у ставленні діда до дітей («Засмутив я тебе, мою ясочку»; «Глядіть, діточки, далі від багновища...»); у репліках Олесі та Михайлика («Олесю-сестричко...», «Братику, біжи лісом...»). Ілюстративним матеріалом до теми «Інтонаційні типи речень» може стати уривок з оповідання «Украла» («Та що там її питається? Хіба і так не видно, що правда? Бач, що вигадала — красти! Її треба прогнати з школи!»), на основі якого доречно згадати про об'єктивність, справедливість, небажаність поспішних висновків. У ході розгляду сполучників підрядності або складнопідрядних речень доцільно звернутися до змісту оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» і поставити перед дітьми питання про те, чому Федько кинувся рятувати Толю; що спонукало Федька взяти вину на себе; чого боявся врятований Федьком панич Толя?

Під час вивчення прямої мови варто використати уривки з казок Л. Глібова, в яких засвідчено різний соціальний статус дійових осіб («А Вовк кричить: «Нащо це ти, собачий сину, тут каламутиш берег мій?» — «Ні, паночку, — Ягня йому мовляє, — водиці я не сколотив»); фальшиву

люб'язність («Котусю-братуку, скажіть мені скоріше, хто із хазяїнів тут добріший?»), продиктовану корисливими цілями. Таких можливостей, коли опрацювання суто лінгвістичної теми успішно поєднується із зосередженням уваги на морально-етичних проблемах, безліч.

Ще однією можливістю для інтеграції пізнавальних і виховних завдань є моделювання (переважно з метою активного оволодіння вивченими мовними засобами) певних мовленнєвих ситуацій. Вам необхідно запросити на літературний вечір у школі члена спілки письменників, подякувати за участь. Особливої уваги заслуговує моделювання усного спілкування на відстані: у телефонних розмовах надто часто трапляються порушення окремих етичних норм, неконкретність реплік, багатослів'я. Тому доцільно (найкраще — під час опрацювання діалогу, неповних речень, слів-речень) розігрувати сценки в особах, які імітували б різноманітні комунікативні ситуації: ти телефонуєш — тобі телефонують; тобі відповідає інша особа; ти пояснюєш, що потрібна співбесідникові особа відсутня і т. п.

Оскільки формули мовленнєвого етикету є лише супровідними елементами спілкування, що неодмінно пов'язуються з іншими компонентами висловлювання, розгляд їх добре вписується і в уроки розвитку зв'язного мовлення (наприклад, із написанням листів, заяв, заміток дискусійного характеру), зміст яких також може стосуватися культури поведінки, людських взаємин, збереження природи та ін.

Найбільшій увазі вимагає формування в учнів розуміння місця людини в суспільстві, її ролі в суспільному житті. Виконанню цього завдання також прислужиться як цілеспрямовано дібраний дидактичний матеріал, так і тематика письмових робіт, зокрема — й на основі літературних творів. Це передусім твори-роздуми на морально-етичні теми. Так, у дев'ятому класі можна запропонувати твір на тему «Дві дороги. Яка правильна?» (за віршем С. Руданського «Наука»); в десятому — «Позитивний герой чи позитивні риси людини?» (за образами Чіпки та Грицька із роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»). Працюючи над ними, учні обов'язково замислюються над тим, яке життя достойне людини — покірність перед багатими та сильними чи почуття власної гідності; прагнення достатку та добра чи справедливості; чесна праця чи хитрування; обмеження свого життя задоволенням особистих потреб чи вболівання за долю інших,

за все суспільство; християнська мораль чи революційна вседозволеність.

У безпосередньому зв'язку з роздумами над такими проблемами перебуває і формування людини як громадянина своєї держави, патріота. Найважливішими аспектами цього завдання, що їх можна розглядати на уроках української мови, є усвідомлення себе як частки свого народу, своєї відповідальності за його майбутнє, гордості за позитивні та болю за негативні факти в його минулому та сучасному, захоплення найвищими злетами духу його кращих синів і дочок, їх внеском у світову цивілізацію, неприйняття національного гноблення та ненависті до його носіїв; нормальне, без самоприниження з одного боку та зверхності з іншого, ставлення до інших народів і їх культур, зневага до запродавства та зрадництва, хто б його не вчинив.

Часто висловлюється думка про те, що виховні можливості мовного матеріалу, на відміну, скажімо, від програмового матеріалу з історії, літератури чи природознавства, дуже обмежені. Такого погляду можна дотримуватись, якщо зводити весь зміст навчальної програми з мови до орфографічних або пунктуаційних правил. Але ж ми вивчаємо з учнями не орфографію та пунктуацію, а мову як суспільне явище в усіх її виявах, і почесним обов'язком учителя-словесника є формування наукового погляду на неї.

У процесі навчання учні дізнаються, що мова виникла разом із виникненням людського суспільства; разом із ним розвивалась і розвивається. Зміни в мові пов'язані зі змінами в суспільному житті, у трудовій діяльності людей. Із усвідомленням цього принципового положення мовознавства зв'язане засвоєння багатьох розділів шкільної програми: загальних відомостей про мову, словотворення, чергування звуків, перехідних явищ у системі частин мови. Найбільш доступними для школярів є спостереження над змінами у лексиці (під час розгляду багатозначності та переносного значення слів, архаїзмів і неологізмів, запозичених слів), зокрема, над тими, що відбуваються зараз. Усвідомлення суті історичного розвитку мови дає змогу краще зрозуміти її роль як найважливішого засобу спілкування, формування та вираження думки.

Завдяки цьому мова стає й інструментом пізнання, засобом переробки та зберігання інформації, і скарбницею досвіду, адже вона «з'єднує» в одну цілісність колишні, теперішні та майбутні покоління народу, робить можливим

самий процес навчання. Усвідомлення цього сприяє любовному та бережному ставленню до мови як історичного надбання народу, формуванню патріотичних почуттів.

Помітну роль у цьому можуть відігравати висловлення відомих діячів як української, так і зарубіжної культури про мову взагалі і, зокрема, про українську (їх використовують як на спеціальних уроках про суспільну роль мови, так і на інших — як ілюстративний матеріал). Ось кілька з них:

«Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, (...) сучасна художня, інтелектуальна і мислительна діяльність народу» (О. Гончар).

«Мовна культура — це живодатний корінь культури розумової, всього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності» (В. Сухомлинський).

«За ставленням кожної людини до своєї мови можна абсолютно точно судити не тільки про її культурний рівень, але й про її громадянську цінність. Істинна любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови. Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона шкідлива за самою своєю суттю, тому що її байдужість до мови виявляється найповнішою байдужістю до минулого, теперішнього та майбутнього свого народу» (К. Паустовський).

«Відберіть у народу все — і він усе зможе повернути, але відберіть мову — і він ніколи більше не створить її, нову батьківщину навіть може створити народ, але мову — ніколи... Коли зникає народна мова, — народу нема більше» (К. Ушинський).

Роздуми над такими висловлюваннями неодмінно приведуть до висновку про тернистий шлях української мови: ті, хто прагнув повної денаціоналізації нашого народу, з усіх сил втовмачували, що «малорусского языка не было, нет и быть не может», що українська мова непридатна для створення великої літератури, що це лише діалект або російської, або польської мови. Також зможуть зрозуміти глибину слів І. Я. Франка: «Діалект, а ми його надишем міццю духу й огнем любови і нестертий слід його запишем самостійно між культурні мови».

Висвітлюючи тему «Краса та багатство української мови», треба не тільки показати розмаїття лексики, багатогранність слова, невичерпність фразеології, гнучкість словотвору та синтаксису, різноманітність засобів милозвучності, — треба спростувати твердження її ненависників, що

це «не державний язык», що він не може бути застосований в науці, у військовій справі і т. п. через невиробленість термінології.

Що стосується другої, то, звичайно, не можна й не треба заперечувати очевидного — сфери звуження її застосування та зумовленої цим відсутності засобів вираження певних новітніх реалій. Учні мають зрозуміти, що не мова винна, а той колоніальний стан, у якому перебувала Україна.

У зв'язку із цим варто показати ті перешкоди, що стояли на шляху розвитку української мови, починаючи від кінця XVI століття, від указів Петра I та рішень синоду російської православної церкви; через шовіністичну русифікаторську політику прихильників єдиної і неподільної Росії дореволюційного та післяреволюційного часу і аж до нинішніх часів, коли ця ж політика, хоч й іншими засобами, не припиняється. Прекрасний матеріал для цього поданий у книжці «Мова і нація» В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького, у якій наведено безліч фактів нищення нашої мови та культури.

Однією з тем вступних уроків є «Українська мова у світі», яка розкриває перед учителем дуже широкі можливості для формування національної самосвідомості, патріотичних почуттів учнів. Розмову можна вести в таких напрямках:

1. Українська мова — мова великого п'ятдесятимільйонного народу українського.
2. Стан української мови на етнічних українських землях.
3. Стан української мови в західній діаспорі.
4. Стан української мови в східній діаспорі.

На конкретних фактах бажано розгорнути такі тези:

1. Через відсутність української державності наша мова була позбавлена можливості нормального, гармонійного розвитку, змушена була повсякчасно виборювати своє право на існування від посягань інших мов (німецької, російської, польської, румунської, угорської), які користувалися державною підтримкою.

2. Через те вона постійно втрачала та втрачає своїх носіїв, які утворили численні загони російськомовних «також українців», серцю яких уже нічого не говорить ні рідне слово, ні рідна пісня.

3. У цивілізованих, справді демократичних, країнах Заходу українська діаспора — чи мільйонна, як у США та Канаді, чи кільканадцятитисячна, як в Австралії чи Великобританії, — має всі можливості берегти та розвивати свою мову та культуру (школи, наукові установи, радіо, преса).

4. У країнах колишнього Радянського Союзу, передусім у Росії, де українців не менше 5-ти мільйонів, українці таких можливостей не мають.

5. В Україні законом про національні меншини забезпечено право етнічним групам на вільний національний розвиток: тут є російські, польські, румунські, угорські, єврейські та інші школи, багатьма мовами ведуться радіо- і телепередачі, розвивається мистецтво, зберігаються традиції кожного етносу, тому й Україна може вимагати такого ж ставлення до українців в інших країнах.

Формування почуття національної гідності невіддільне від осуду тих, хто відцурався свого роду та народу (згадаймо болісне Франкове: «Чому у нас відступників так много, чому для них відступство не страшне?»). Важливо при цьому з однією міркою підходити до проблем як свого, так і інших народів. Тому, скажімо, доцільно використати на уроці вірш Л. Костенко «Цвет танем», у якому йдеться про бережне ставлення вірменок — у найтрагічніший для їхнього народу час — до своєї мови, писемності; уривок із твору Р. Гамзатова «Мій Дагестан» про аварку, яка не може визнати своїм сином того, хто зрікся своєї аварської мови.

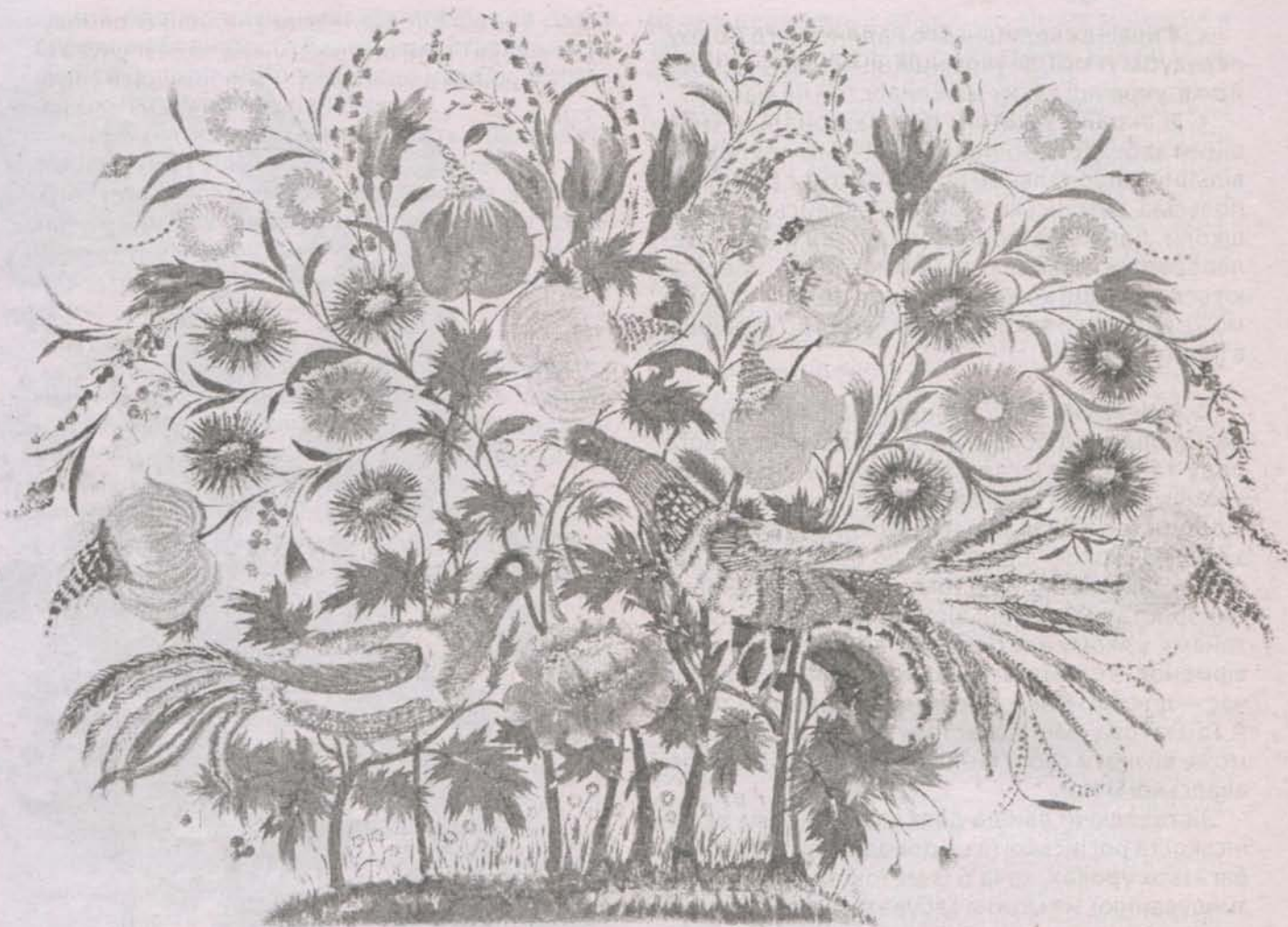
Зіставляючи явища двох мов, зокрема української та російської (а це доводиться робити на багатьох уроках, хоча б із метою запобігання їх змішуванню), не можна забувати, що зворотню стороною національного нігілізму є національне чванство. У жодному разі не слід доводити, що одна мова краща, а інша гірша. Просто вони різні, кожна має свою специфіку. Якщо українська поступається перед російською засобами високого стилю (на що є, звичайно, історичні причини), то емоційно-експресивними засобами суб'єктивної оцінки, мабуть, таки переважає її. Можна за нагоди запропонувати перекласти російською мовою «Не хилися, явороньку, ти ще зелененький, не журися, козаченьку, ти ще молоденький» чи «На крилах мрій»; дібрати відповідники до слів «книгарня», «молочарня», «залізниця», «довкілля», «увиразнювати», «започаткувати», «спричинятися» тощо, але висновок із такого експерименту може бути лише один: наша мова нічим не гірша за інші, є в неї і свої переваги.

Усвідомлення цього допоможе школярам уникати тієї, за висловом А. Перерви, «корозії нехлюйства», яка «роз'їда природу, пам'ять, материнську мову». Бо сьогодні не завжди й розбереш, якою мовою висловлюється людина: «Поставки сир'я почті прекратилися. Налічія

немає навіть на сутки. Нужно заключати договори, а нефть на переработку ніхто не предлагає». Тут уже не «бур'яни полоти», до чого закликав М. Рильський, — треба переорювати глибоко всю систему цінностей, весь спосіб мислення таких духовно скалічених людей.

Величезний вплив на формування патріотичних почуттів може мати вдалий підбір дидактичного матеріалу. Останнім часом здебільшого завдяки працям В. Скуратівського, значного поширення набуло використання на уроках української мови народознавчих матеріалів. Це добре. Але цього мало. Обряди і традиції, легенди, образи-символи сприймаються здебільшого на емоційному рівні. Потрібно ж, крім того, збагачувати учнів знанням конкретних фактів з історії свого народу та його культури. Назвемо хоча б кілька фактів.

Виходець з України Юрій Дрогобич (Котермак) у XV столітті був професором і ректором Болонського університету.

Києво-Могилянська академія була першим на східнослов'янських землях вищим навчальним закладом. Недарма саме сюди в пошуках знань прийшов із далеких північних країв М. В. Ломоносов.

Найвідомішими композиторами в Росії XVIII ст. були українці Березовський, Бортнянський, Ведель. Вищу освіту в Москві започаткували вихідці з Києва Є. Славинецький, С. Полоцький, Ф. Прокопович, С. Яворський.

У теорію космонавтики внесли дуже вагомий вклад українці Засядько, Кибальчич, Кондратюк, Корольов (та й сам К. Ціолковський українського козацького кореня).

Наш земляк із Тернопільщини І. Пулюй на 12 років раніше за Рентгена відкрив невидимі промені, несправедливо названі рентгенівськими.

Найвидатніші представники так званої «вітчизняної» педагогічної думки — К. Ушинський,

А. Макаренко, В. Сухомлинський — були українцями. Тексти, що висвітлюють ці та подібні факти, треба використовувати на уроках, і знову ж таки не для уявлень про якусь національну винятковість, а для того, щоби прищепити дітям імунітет проти такої страшної, особливо на початкових етапах державотворення, хвороби, як почуття другосортності, вірус якої, на жаль, охопив багатьох.

На уроках, особливо з метою розвитку мовлення учнів, часто використовуються твори живопису. Однак це, як і раніше, Шишкін, Васнецов, Перов, Левітан. І зовсім не бачимо на заняттях із мови картин українських митців. У результаті в дітей може створитися враження, що й живопису українського не було. Між тим, маємо багато чудових картин, зокрема й на історичну тематику, що можуть знайти застосування на уроках: «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ» М. Самокиша, «Козак у степу» С. Васильківського, «Похорон кошового» О. Мурашка, «Смерть товариша»

Зображення з: upload.wikimedia.org

А. Манастирського і т.д., кожна з яких може слугувати матеріалом для розповідей, описів, роздумів.

Формування патріотичних почуттів має стати одним із критеріїв вибору тематики письмових робіт, особливо в старших класах, де програмою передбачене написання творів у публіцистичному стилі. Думається, що ця робота повинна охоплювати факти як минулого, так і сучасного, але з обов'язковою проекцією в майбутнє.

Школа поки що до цього не готова. Там, де в учителя є вибір (твір-роздум на морально-етичну або суспільно-політичну тему), перевага здебільшого надається першим: йдеться про ставлення до батька-матері, про справжню дружбу, про чарівність народної пісні, про традиції, про роль релігії тощо. Питання ці, безсумнівно, важливі. Проте хотілось би частіше бачити й теми не тільки особистісного, але й широкого суспільного масштабу. Якщо вони і є, то стосуються переважно суто мовних проблем: «Як ту мову можна забути?» (С. Воробкевич); «Любіть рідну мову!» тощо. Роздуми над долею народу, над причинами наших негараздів трапляються дуже рідко.

Стимулів до таких роздумів довго шукати не треба. Зразком відданості Батьківщині надовго залишиться подвиг юних бійців під Крутами (тема «Самопожертва в ім'я ідеї»). Ми досі називаємо воїнами-інтернаціоналістами тих, кого було послано в інші країни, щоби зі зброєю в руках учити їх народи, як треба жити (тема «Гордіться ними чи співчувати їм?»). Наше керівництво клянеться у вірності ідеї незалежності України, а ми й досі святкуємо не День злуки, а роковини жовтневого перевороту в Петрограді (тема «В якій державі живемо?»). Вороги української державності й української мови на сході України невтомно галасують про насильну українізацію, вимагають «двомовності», додаткових прав для російської мови, хоч саме української мови там нема (тема «Якої двомовності прагне Донбас?»). Росія допомагала визволитися Болгарії з-під влади Туреччини, підтримувала національно-визвольні рухи на всіх континентах — і залила кров'ю Чечню, яка вирішила вирватися з російського силового поля (тема «Двох правд і двох справедливостей не буває»). Такі теми дали б можливість старшокласникам не тільки висловити (це — дальший етап), а насамперед визначити свою громадянську позицію, збираючи, систематизуючи й осмислюючи факти.

Варто хоч побіжно сказати і про позакласну роботу, яка, за умов доброї організації, стає органічною частиною процесу навчання мови. Крім

інших, є теми, що дають змогу не лише спрямувати лінгвістичні інтереси учнів, забезпечувати їх естетичний розвиток, але й формувати світогляд, національну свідомість. До таких тем належать цікаві для школярів галузі ономастики — дослідження прізвищ і назв населених пунктів. Ось факти. У XVII столітті, після так званого возз'єднання, українців було не менше, ніж росіян, сьогодні вже втричі менше. Від 1926 р. до останнього перепису населення і в 1989 р число росіян збільшилося втричі, українців — на якихось 30 відсотків. Чому така різниця? На причини певною мірою вказують прізвища. З одного боку, серед росіян — дуже багато прізвищ на -енко, -ук, тобто тих, що виникли на українському ґрунті, а згодом їх носії асимілювалися, зрусифікувалися, забувши про українські корені. З іншого — серед українців багато перекинутих на іншомовний лад прізвищ: був Парасин — став Парасін, був Гринів — став Гриньов, був Лісняк — став Лесняк. Це теж один зі шляхів, яким насувалася асиміляція.

Не менш дивні речі трапляються з назвами населених пунктів. Поляки не соромляться навіть у газеті, що виходить в Україні, називати наші міста на свій лад: Кіюф, Львуф, Тарнополь. Ми ж навіть споконвічно українські міста, що силою обставин відійшли до Польщі, називаємо не Перемишль, а Пшемисль, не Холм, а Хелм. На західноєвропейські мови ми й далі транскрибуємо не українські, а російські назви Київ, Борисполь... Зрештою, спостереження таких фактів може знайти місце і на уроках.

Як бачимо, зміст навчальної програми забезпечує достатні передумови для того, щоби заняття з української мови стали органічною складовою системи виховної роботи, вносили вклад у формування в молодого покоління України високих моральних якостей, культури поведінки; сприяли тому, щоб випускники школи ставали активними та свідомими громадянами Української держави, носіями інтелектуального, духовного потенціалу нашого народу.

Використані джерела

1. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту у шкільному курсі української мови / В. Я. Мельничайко. — К., 1986.
2. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Конструювання. Редагування. Переклад: посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. — К.: Рад. школа, 1984. — 223 с.
3. Синиця І. О. Психологія писемної мови учнів 5-8 класів / І. О. Синиця. — К., 1965.
4. Стельмахович М. Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4—8 класах / М. Г. Стельмахович. — К., 1981.